

A népi kultúrát épp levető országokban népzenei gyűjteni, népzenevel foglalkozni nem divatos, és nem is túlfizetett munka. Így fordulhat elő, hogy a – különben nagyon erős nemzeti érzéssel bíró – törökök, a népzenejük egyik fontos rétegét alkotó siratót alig gyűjtik, és az archívumokban található sirató dallamokat sem igen jegyzik le. Ha egy külföldi rákérdez, ilyenféle válasza számíthat: 'Igen, igen, régen volt halott-síratás, de ma már nincs'. Pedig még a nagyvárosokban is, szinte minden idősebb asszony tud siratni, ha esetleg már nem is gyakorolja ezt a szokást. Könnyű ezt megértenünk, ha belegondolunk: a ma négymillió Ankarai II. világháború alatt kis városka volt, vagyis mai idősebb lakóinak jelentős része vidékről, faluról érkezett ide az utóbbi évtizedekben.

A sirató persze főleg faluhelyen él, és a hagyományos kultúra fokozatos eltűnésével ott is visszaszorulóban van. Magam a legtöbb siratót Törökország középső és déli vidékein: Konya, Ankara és Antalya megyékben gyűjtöttem, de minél keletebbre, vagyis minél elmaradottabb vidékekre megyünk, annál többször találkozhatunk a siratással.

Mint azt általában a népi terminológiánál megszokhattuk, a siratással kapcsolatos fogalmak nem egyértelműek. Például tipikus sirató dallamokat nevezhetnek *türkü*-nek, ami általában 'népdal' értelemben használatos, ugyanakkor egy-egy megnevezésnek több értelme is lehet, például az *ağıt* (sirató) szó a halottat sirató dalon kívül a halotti szertartás egy részletét (halotti feletti sírás, a halott ruháinak megmutatását stb) is jelölheti. Az esküvői szertartás henna-kenési része alatt énekelt dalokat is siratóknak nevezzük: *gelin ağıdı*, *gelin yası* (menyasszonysirató). Ez utóbbi dallamok érthető módon zeneileg hasonlóak a halottsirató dallamokhoz, hisz az esküvővel az anya számára mintegy meghal a lánya, a lány számára pedig megszűnik a szerető és védelmező szülői ház, követnie kell férjét idegenbe, és a házasszonyok jogai még a mai Törökországban is meglehetősen korlátozottak.

A halottsiratást kizárólag nők végzik, elsősorban a halott lánytestvérei, anyja, közeli rokonai, barátai, de sirathat hivatásos siratóasszony is pénzért vagy ajándékért. A halottas házban gyűlnek össze, siratás közben a halott ruháit egyenként körbemutatják, fájdalmukat a mell ütögetésével, a haj megtépésével is jelzik. A siratás a temetés után is folytatódik, három vagy négy napig. Ha valaki otthonától távol hal meg, igyekeznek olyan asszonyt találni, aki a haláleset helyén elvégzi a siratást, másrészt az otthoniak is elkezdnek siratni, amint értesülnek a halálesetről. A siratás utólag – rövidített formában – is megtörténhet, ha például valaki nem tudott résztvenni a temetésen, és hetekkel, hónapokkal később látogatja meg a gyászolót.

A siratóasszony a halott testét-lelkét dicséri. Ha a halott nehéz életű volt, akkor szenvedéseit, ha pedig jó módú, akkor a vagyona segítségével okozott jótetteit sorolja

fel. A siratószövegek sokszor nagyon realisták, megemlékeznek a családon belüli ellentétokről, ki nem fizetett adósságokról stb.

A haláleset és a sirató dallam szétválaszthatatlanul összeforrt, ezért is olyan nehéz siratót gyűjteni – senki sem akar más előtt sírni, és újra átélni a tragédiát –, márpedig a sirató énekzése elkerülhetetlenül fölidézi az emlékeket és a halott elvesztése fölött érzett fájdalmat.

A sirató dallamok legáltalánosabb ritmussémája hármas tagolású: $\text{♩} \text{♩} \text{♩} \text{♩}$ | / $\text{♩} \text{♩}$ | / $\text{♩} \text{♩}$ |, ezzel összhangban a leggyakoribb szótagszám a tizenegyes. Ez a tizenegyes szótagszám, különösen a siratók esetében, gyakran nem pontosan, hanem egy tizenegyes alapot bővíve jelenik meg, például:

Davulcusu / *kaya dibi* / *dolaştır*,

Kervanları ey / *kuzu gibi* / *meleşir*,

Ümmü gızın / *annesine gara haber* / *ulaştır*,

Nerelere goydun / *aknyası çaylar* / *Ümmümü* (+ *oy*, *Ümmümü*).

A sziklák közt jár a dobos,

Karavánja úgy béget, mint a birkák,

Ümmü lány anyja is megtudja a rossz hírt,

Ümmümet hová tetted átkozott folyó, Ümmümer?

A a 4+4+3-as osziás gyakran érvényesül a prozódia rovására is, például a $\text{♩} \text{♩} \text{♩} \text{♩}$ / $\text{♩} \text{♩} \text{♩} \text{♩}$ / $\text{♩} \text{♩}$ | tizenegyes alapüktetés a:

Gurbetin yolları dikendir, diken,

Kör olsun dikenı yollara eken.

sorokat a következőképpen vágja szét:

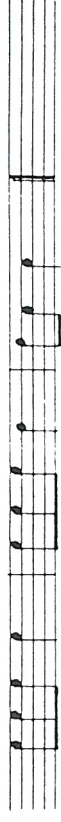
Gurbetin yol- / *-ları diken-* / *-dir diken,*

Kör olsun di- / *-keni yolla-* / *-ra eken*

Az idegen föld úja tövissel van teli,

Vakuljon meg, aki a tövist oda veti.

Zenészként elsősorban a siratók zenei felépítésének elemzését tűztem ki célul. Az általam gyűjtött török siratódallamok többsége alapvetően *mi-re-do* középpontú, soraik rendszerint *re* (vagy *mi*) és *do* hangokon végződnek. A kottapéldák közlése előtt meg kell említenem, hogy használok egy speciális jelet, a b^2 -t, mely az utána következő hangot egy negyedhanggal szállítja le. Egy tipikus sirató két zenei sorának vázlatja a következő:

A dallamok magját alkotó *mi-re-do* hangok fölfelé *szo-val*, sőt akár *la-val* is kibővíülhetnek, lefelé pedig a járulékos leereszkedés (*do-ti-la*) adódhat hozzá, melyből alkalmanként önálló dallamsor is kialakulhat.

A most vizsgált dallamosztályba a tényleges halottisirató dallamokon (*ağır, yas*) kívül menyasszonybúcsúztatók (*yas, gelin ağlatması*), keservések (*uzun hava*), altatók (*nimi*) és táncdallamok (*oyun havası*) is beletartoznak. A keserves dallamok általában nagyobbívűek, mint a sirató dallamok, a 6. fok használata sem ritka, és végükön szinte mindig megjelenik egy jellegzetes *do-ról a la* hangra történő függelékcs jellegű leereszkedés.

A gyakran igen hosszú, alkalmanként órákig tartó siratófolyamatban versszakról-versszakra kisebb-nagyobb dallameltéréseket találunk. A típus központi dallamának szemléltetéséhez most egy-egy siratófolyamatnak csak a legjellemzőbb dallamait mutatom be. Nézzük meg az anyagomban levő *mi-re-do sirató* dallamtípusait. A dallamtípus részletes definícióját hely hiányában nem adhatom meg, most csak annyit, hogy nálam a dallamtípus dallamoknak olyan csoportját jelenti, melyeknek sorzáró hangjai, sorainak hosszúsága és száma valamint soraik átlagos magassága közös, illetve nagyon közeli.

a) Az egysoros típus a legegyszerűbb, egysoros formákat tartalmazza. Egyetlen sora: *mi-mi-mi mi / mi-mi-mi re / re-do do //* tartalmú. Az egyetlen zenei sor ismétlődésével, a szöveg és az előadás alapján ezek a lényegileg egysoros dallamok látszólag két-, három-, négy- vagy akár ötsoros formákat is ölthetnek. Példaképpen egy olyan egysoros sirató dallamot mutatok be, mely három soronként zár:

ke-ca dağ ba - şu-da to-pa - cu kur-di

yel-ler es-tik -şe il-git il-git e-ri-di

A-na-mın en kö-tü ev-let-le-ri sen mi-sin a-ta-cım?

b) A **do-ti** végű típus is alapvetően egysoros forma. Egyetlen sorának dallamvázlata: *mi-mi-mi mi / mi-mi-mi mi / re-re ti(do) //*. Az utolsó hang *do-ti* kettősséget mutat, vagyis a sor vége a *do* és a *ti* hang között ingadozik, sokszor trillázva. Egyes dallamoknál határozottan *ti* hangot érzékelünk, ám a dallamok *mi-re-do* középpontúsága nem kérdéses, így ez a típus nem válik el élesen a fenti a) típustól. A *ti* hang itt a *do* hang alacsony intonálásának, lefelé díszítésének vehető.

yağmur yağar dağ her yer-ler ot-la-nur ot-la-nur

Sa-rı i-ne-gim yer yer-de sü-t-le-nur

Gurbet e-le gidenle ya-zu-su-na hı-gat-la-nur.

c) A **készos típus** dallamai is erősen kötődnek az a) típus dallamaihoz, de két zenei gondolatból állnak. Rendszerint egy-két *re* záróhangú sort egy *do* kadenciás sor zár le, de a siratófolyamatban nem ritkán *re* a záróhang. Központi dallamuk két sora a következőképpen jellemezhető:

mi-mi-mi mi / mi-mi-mi mi / mi-re re //
mi-mi-mi mi / mi-mi-mi re / re-do do //

E típus dallamai közül először egy nyolcszótagos, giusto dallamot mutatok be:

Ev-ke -ru- nün ö - nu yâ-ce

Ev-ke -rün dam - la - ru yer-de

Nézzünk példát idetartozó nagyobb méretű, tehát tizenegy, vagy annál nagyobb szótagszámú parlandó dalokra is. Itt a 4 + 4 + 3 és a 6 + 5 szövegbeosztások is előfordulnak. E dallamokat a *mi-re-do* mag és a *re, do* kadenciák szorosan összekötik kisebb szótagszámú társaikkal. Bár rendszerint előbb a *re* kadenciák jönnek és a dal a *do-n* nyugszik meg, a következő dallam következetesen a *re* hangon zár:

Ak de-ve-yi ye-dim ye - dim ye-del - ler

Ak gü-lü top - lar-lar da har-man e - der-ler

d) Az **egy sor + leereszkedés** típus dallamai megegyeznek az a) típus dallamaival, de utánuk egy járulékos ereszkedés következik, vagyis a dallamok váza a *mi-mi-mi mi/ re-do do//* sor majd az ezt követő *do-ti-la* záró ereszkedés.

Ide főként keserves dallamok tartoznak, de van köztük altató (*ninni*) is. A fenti típusokhoz képest rendszerint bonyolultabbak a díszítések, nagyobb az ambitus és a 6. fok is gyakrabban fordul elő. Míg a fenti típusok dallamait többnyire nők, ezeket főleg férfiak énekeltek. Itt is hallhatjuk az alacsonyban intonált sorzáró *do* hangot:

Ea - vul - cu - lar hy kaya da di-bi do - la - şır

Hy o-kuc-utar dah ög-lak-lar gi - bi me - le - şır

N Ne-re-le-re Koy-dun boz bulan-ık çay-la-har üm - mü - mü

N su-na boy - lu - hom of

e) A **két sor + leereszkedés** típus járulékos leereszkedése megegyezik a d) típusnál látott záró ereszkedéssel. Dallamai hasonlóak a c) típus dallamaihoz, de a főkadencia most a 4. vagy 5. fokon van. A főkadencia szerint további három altípusra oszthatók:

e1) Főkadencia a 4. fokon.

Be-nim de-di-le-di-ğim be-nen of ver-si - ler

Şu danya-da güzel - li - ği ol-ma mı ol-ma mı of

e2) Az első sor vége az elért 4. fokról visszahajlik az 5. fokra. A következő, látszólag négy soros dallamban valójában a sirató első zenei gondolata háromszor ismétlődik, majd a második zenei gondolat lezár:

A - li be-yim de taş başın - da of o - tu - rur of of

Taş - tan düşmüş de Kan gövde - ye of of gö-tü - rür of of

A - li be-yim de taş başın day of of par - la - du of of of

Sa - ka - lı yök da buykları ter - le - di - ter - le - di - iy of

e3) Az első sor az 5. fokon ér véget. Egyes siratós dallamoknál az első sor nemcsak visszahajlik az 5. fokra, hanem határozottan oda tart és ott is nyugszik meg:

Ha va ya da de-li gö-nül ha - va - yu ha va yu

Şapnı sokmuş da başına geymiş ha - va - yu ha - va - yu

f) A leereszkedés sor formájú. E dallamok első, második és harmadik sora a *mi-mi mi / mi-mi-mi mi / mi-re re //* illetve a *mi-mi-mi mi / mi-mi-mi re / re-do do //* megvalósulása, utolsó soruk pedig a *do-ti-la* ereszkedésből fejlődik ki. Más szempontból tekintve ezeket a dalokat AABC vagy ABBC formájú négy soros dalokként is tekinthetünk:

Bu saç-la-re sür - ma-lu ki-li - me ben-zer

Sa-l-le-nen bo - yu-na gur-ban ol - du-ğum

Çi-çek - li yay - la-nın gü-lü - ne ben-zer

ney ney de ney ney ney de ney

Míg a sirató dallamok alapgondolatai nagyon egyszerűek, a lényegi hasonlóság mellett a dallamok formája sokféle, azaz a konkrét megvalósulások különbözőek. Ez a változatosság megmutatkozhat a dallamok szerkezetében, vagyis az elemek, az alkotó sorok variálódásában, a nyolcas, tizenegyes illetve bővített vagy szabálytalan szótagszámban és az elemek sorrendjében is.

A záró ereszkedést önálló sorban megfogalmazó *mi-re-do sirató* dallamosztálynak többek között szoros zenei kapcsolata van egy olyan szintén fontos és elterjedt török dallamosztállyal, melynek – akárcsak a sirátónak – magyar vonatkozásai is vannak. Ennek az ún. *pszalmodikus* dallamosztálynak az egyik központi dallamtípusát hasonlítsuk össze a *mi-re-do* sirató egy olyan dallamtípusával, ahol a záró leereszkedés sor formáját ölti:

Török pszalmodikus dallam

Se-ne-min Kiy-di-ği i-pek-li sa - ru

Öl-me-den yü-zü-nü yü gör-sem ba - cu a

Bo-zuk de-ğir-me-nin guruk şur-ga - bu

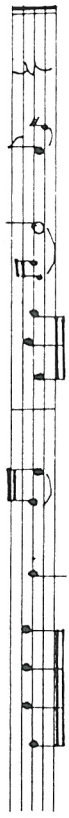
Su-yu gel-di çağ-la-ma-ya buş-la - du

Török *mi-re-do* sirató dallam

M Or-ta-ya at-tı-lar sel-vi dal gi - bi

De-ri-mi yü-zü-dü - ler sür-ma tel gi - bi

Ah-bab-la-rum gel-miş ba-kar el gi - bi

A - ta - dan in - ti - 2 ar al - dum a g - la - rum.

A török és a magyar sirató (Yas-1). Dollampárhuzamok. (mnournin.tex)
mi-re-do trichord; 2,1 kadenciák; kis ambitus

M1

T1

mi-re-do trichord; 2,1 kadenciák; nagyobb ambitus

M2

T2

mi-re-do trichord; 2,1 kadenciák; nagyobb ambitus és egy járulékos leereszkedés

M3

T3

mi-re-do trichord; 2,1 kadenciák; kis ambitus

M4

T4

mi-re-do trichord; 2,1 kadenciák; kis ambitus

M5

T5

Miután áttekintettük a török *mi-re-do* sirató dallamok főbb jellegzetességeit, vizsgáljuk meg, találunk-e hasonló dallamokat a magyar népzeneben.

A magyar sirató dallamagát a következőképpen jellemezhetjük: "... ki lehet emelni egy konkrét dallamot ..., mely bizonyos közösséget biztosít egyébként különböző típusok között is. E sirató hangvételnek nevezett alakzat leggyakoribb formája olyan kisterc alakú recitálás, melynek fenntartott tubahangja alatti kvart (= nyugvó főhangja alatti nagyszekund) mint alternatív zárlat szerepel. A két zárlat szabályos váltakozása (2-1 a c oldalról vagy 1-VII a d felől nézve) nem lényegi jegye a modellnek; bár lélektanilag érthető a d-c, (ill. többszörös d utáni c) sorrend, de van példa a fordítottjára is... Ez a forma adja az országos kisforma dallammagját."¹

Az erdélyi sirató elkülöníthető a magyar siratóanyagban, de az erdélyi pentaton kisforma és a változatos, de magjukban mégis egységes országos főtípusok nem képviselnek külön világot.

Az általános siratójellegzetességek mellett mégis vannak közös motívikus alap-egyezések, s így a két terület a sirátónak közös gyökerű, de külön ágakon fejlődött dialektusait őrzi.... Az erdélyi sirató dallamagja egy *mi-re-do* triton, mely fölfelé és lefelé is kibővíthet, így a pentaton *la'-szo'-mi-re-do-la-szo* skálát adja. Motívumai általában ereszkedők, de konvex íveket is találhatunk. Néhány példában a *mi-re-do* mag és a járulékos leereszkedés, a magas dramatikus kezdések és magas recitálások szinte didaktikusan épülnek be a sirató folyamatába.

Mindez szóról-szóra igaz a török siratóra is. Az általános jegyek bemutatása után nézzünk meg olyan konkrét magyar és török dallampárhuzamokat, melyek tanúsítják, hogy a magyar sirató általános kisformája zeneileg rendkívül közel áll a török siratók egy rétegéhez. A török és a magyar dallamokat egymás alá írtam, minden dalnak egy azonosító jele van, például a 4. magyar dallampélda jele M4, a hozzá tartozó török dallampárhuzam jele pedig T4. A magyar példák a *Magyar Népzene Tárából* valók. Az összehasonlíthatóság megkönnyítése végett egy-egy sirató-folyamatból csak a legjellemzőbb formákat választottam ki, és azokat is csak vázlatosan, szöveg nélkül közlöm.

¹ Dobszay László, A siratóstílus dallamköre zenetörténetünkben és népzeneinkben. Budapest, 1983, 43.

o. Denizu megye, Kelekçi falu. Elif Acar 66 éves nő, 1989. május.

Davulcular kaya (da) dibi dolaşır
Okuyucular (da) oğlaklar gibi meleşir
Nerelere koydun boz bulanık çaylar Ümmümi
Suna boylum of?

A dobosok a szirt tetőn járnak
A gyászba hívók gidaként mekegnek
Hová tetted szürke, zavaros patak az én Ümmümet,
Fácán termőtűmet, jaj!

7. Denizli megye, Acipayam község, Alaatin falu. Kadriye Subakan 31 éves nő, 1990. február.

Benim (de) dilediğimi benen [bana] (of) versiler
Şu dünyada güzelliği olma mı [olmaz mı], (olma mı of)?
Şu dağlara delik delik dersiler [delseler] (of)
Arasından çili [çilek] gülü dersiler [delseler].

Ha nekem adnák azt, akire én vágyom, jaj
Nincs-e más szépség ezen a világon, nincsen-e, jaj
Ha ezeket a hegyeket sorra kilyuggatnák, jaj
Ha a hegyek között számóca virágot szednének.

8. Antalya megye, Korkuteli község, Kargın falu. Ramazan Kara 28 éves férfi, 1989. március.

Ali beyim (de) taş başında (of) oturur, (of)
Taştan düğmüş (de) kan gövdeye [gövdeyi] (of) götüür, (of)
Ali beyim (de) taş başında (of) parladı, (of)
Sakalı yok (du) bıyıkları tertledi, (tertledi, of).

Ali beyem a sziklafokon jaj, ul, jaj
A fokról leesett, vér horítja jaj, a testét jaj
Ali beyem a szikla csücsán jaj, ragyogott jaj
Szakállá nincs, a bajsa verejékezett, verejékezett jaj.

9. İçel megye, Mut központ, Çukurbağ falu. Mehmet Sağ 74 éves férfi, 1989. szeptember.

Havayı (da) deli gönül havayı, (havayı)
Şapını [şapkasını] sokmuş (da) başına
geymiş [gymiş] havayı, (havayı)
Türkmen gızı (da) eline almış mayayı, (mayayı).

Elröppendő bolond szív
Magára öltötte az eget, az eget
Türkmen lány a kezébe vette az élesziót, az élesziót

10. Antalya megye, Akkoç faluból több nő, 1988. október.

Saçları sırmalı kilime benzer
Sallenen [sallanan] boyuna gurban olduğum
Çiçekli yaylanın gülüne benzer
(ney ney de ney, ney ney de ney).

A haja ezüst szállal szőtt kilimhez hasonló
Lengedező természetbe beleszerettem
Virágos nyári legelő rózsájához hasonló.

11. Adana megye, Kozan központ, Yassıçalı falu. Mehmet Bozkurt 63 éves férfi, 1988. december.

Senem'in kiydiği [giydiği] ipeklî sarı
Ölmeden yüzünü görsen bacı
Bozuk değirmenin gırık şırğabı
Suyu geldi çağlamaya başladı.

A sárga selyem, amit Szenem felöltött
Bár láám az arcod néném, mielőtt meghalok
Elromlott malom törött vitorlája
Mégjött a vize, esobogni kezdett.

2. Antalya megye, Akkoç falu, több nő siratóéneke. 1989. január.

Koca dağ başında [başında] topacı kıldı
Yeller estikçe tığ tığt eridi
Ananın en kökü evlatları [evlâd] sen misin abacı
[ablacım]?

Nagy hegy tetején eltörött a pörgettyűje [játék]
Mikor a szél lágyan fújdogált, elolvadt a hó
Anyám legrosszabb gyermeke te vagy-e nővérkém?

3. Antalya megye, Döşemealtı központ, Kovanlık falu. Ayşe Doğan 40 éves nő, 1991. április

Yağmur yağar (da) her yerler otların, otların
Sarı ineğim yer yer de sütlendir
Gurbet ele gidenlere yazısına gatlınır.

Esik az eső, ah mindenhol legeltetnek
Sárga tehenemet itt is, ott is megfajik
Aki idegenbe megy, beletörődik a sorsába.

4. İçel megye, Mut központ, Dağpazarı falu. Ayşe Tuncer 60 éves – Selime Tuncer 27 éves – Necem Tuncer 20 éves; három nő együttes éneke. 1989. szeptember.

Evlerinin önü yüce
Evlerin damları yerde
Giz anası, giz anası
Elinde mumlar yarası.

Magas a házak eleje
A tetejük leér a földre
Lányos anya, lányos anya
Kezében égnek a gyertyák.

5. Antalya megye, Döşemealtı központ, Kovanlık falu. Ayşe Doğan 40 éves nő, 1991. április.

Ak deveyi yedim, yedim, yedeller [yad eller]
Ak güllü topraklar (da) harman ederler
Elinden ayrılıp (ta) ele gidenlere ne derler (oy, oy elim oy).

Yandım anam yandım (da), yandırma beni
Derin ıvkılardan (da) galdırma beni
{...} galdırma [kaldırma] beni (anam oy, anacığım, oy).

Ölme guguk ölme, bağrım taş değil
İnme turna, inme ova boş değil, (ah)
Geczer dolanırım da dostlar, (of) benim gönlüm hoş değil, (ah anacığım, oy).

Fehér tevét ettem, idegenek
Fehér rózsát gyűjtenek, learatják
Mit mondanak arra, aki otthonát elhagyja, idegenekhez megy, jaj, jaj, népem jaj!

Pórol jártam anyám, tönkrementem, te már ne bánts engem
Mély álmomból ne költis fel engem,
... ne költis fel engem, anyám jaj, anyácskám jaj!

Ne szólj kakukk, ne szólj, nem kőből van az én szívem
Ne szállj le daru, ne szállj le, nem üres a mező, jaj
Járok-kelek, ó barátaim jaj, fáj a szívem, jaj anyácskám, jaj!

² A töltelékszavakat (*da, of, oy, stb.*), melyek a dalok előadásakor többször ismétlődnek, zárójelbe tettük.

Şo [su] görünen Binoğa'nın dağları

Kızıcıoğlu Tanır'ın beyleri

Goca Tanır şad olmaya başladı.

Az idelâtszô Binoa hegyei
Kidzsiboran terején nem lehet átkelni
Tanır urai a Jazidszióluk
Itatılmas Tanır kezdett örvendezni.

12. Ígel megye, Mut központ, Valnizcabag falu, Fadime Tas 41 éves nő, 1989. szeptember.

Ortaya atınlar selvi dal gibi

Derimi yüzüñler sirna tel gibi

Ahbabların gelmiş bakat el gibi

Atadan intizar aldım ağlarım.

Bedobak közpö, mint egy ciprus ágai
Bötömet lenyűzték, mint az aranyszálai
Jönnek barátaim, néznek, mint idegent
Apám megátkozott, stók.